

Peter Sherwood

Alkalmazott nyelvészet a tanulói szótár felépítésében (Igeköötős igék a londoni magyar tanulói szótárban)

School of Slavonic and East European Studies (University of London)

Bevezetés

Várad Tamás kollégámmal együtt már beszámoltunk a londoni magyar tanulói szótár tervezetéről (ld. Peter Sherwood és Várad Tamás 'A londoni magyar tanulói szótárról' in: Hungarológia 4 (1993):101-113). Most a szócikkek egy részének belső felépítéséről szeretnék szólni, abban a reményben, hogy mondanivalóm nemcsak magyar-angol viszonylatban, hanem minden magyar kiindulású tanulói szótárra érvényesnek bizonyul és eredményesen alkalmazható. A magyar nyelvtan és szókincs sajátos, a tanuló szükségleteihez alkalmazott átrendezéséről van szó, ezáltal az igekötős igéknek a nem-igekötős alap-igéjükkel való együttes (párhuzamos) közléséről. A például vett AD ige csetében tehát, míg a hagyományos szótárban ennek igekötős változatai (átad, bead, kiad, felad, megad, visszaad, stb.) a megfelelő helyen, ábécé-sorrendben található meg, addig a tanulói szótárban ezek mind az AD igénél szerepelnek. Előadásom éppen arról számol be, hogy hogyan.

A tanuló egyszerre, ill. párhuzamosan foglalkozik a nyelvtan és a szókincs elsajátításával. Ezért a tanulói szótárnak is tekintettel kell lennie a nyelvtankönyvre, ill. a tankönyv nyelvtannal foglalkozó részére. Elképzelésem szerint a pedagógiai nyelvtannak konvergálnia kell a pedagógiai lexikával: míg a nyelvtankönyv maximálisan figyelembe veszi a lexika sugallta egységeket, addig a lexika tára, a szótár, nem ábécésorrendben, hanem egy specifikus, nyelvtan sugallta sorrendben közli pl. az egyes igék jelentését. Mindez fokozottan fontos egy olyan nyelv tanulásánál, mint a nyelvtanában az indogermán nyelvektől sok tekintetben eltérő, az átlagtanuló számára különös szerkezetű magyar. Noha egy teljességre törekvő pedagógiai magyar nyelvtan még várat magára, ebből egy részletet -- éppen az AD ige nyelvtanát -- bemutatok a szótár szócikkeinek megvilágítása érdekében. Ki kell emelni, hogy elképzelésünkben egy felismerést-értelmezést célzó, analitikus pedagógiai nyelvtan szerepel, amelynek elsődleges célja a magyar szöveg megértése, szótár segítségével. Ugyanakkor bízunk benne, hogy e megközelítés a tanulás egyéb területein is gyümölcsöző lehet, továbbá abban is, hogy pedagógiai nyelvtanunk nem igénytelenebb más, tankönyvre jellemző nyelvtannál.

Az AD Ige pedagógiai nyelvtana

Az AD ige alapszerkezetében HÁROM argumentum (válens) szerepel, argumentumon értve az igekezéstartó mondat szerkezet állandó, kiegészítő elemét. A morfológiai zérus képviseli a szintaktikai alanyt (1. ARGUMENTUM), morfológiai -%T a szintaktikai tárgyat (2. ARGUMENTUM , a % jel esetleges magánhangzót jelöl), a morfológiai -NAK/-NEK a szintaktikai (datívuszt) (3. ARGUMENTUM) mint részeshatározót, elsődleges bővítményt. Az elemzéshez szemantikai és pragmatikai mozzanatok is társulnak. Ezek alapvető fontosságát, sőt meghatározó szerepét a nyelvtani kategóriákkal kapcsolatban újabban ismét hangsúlyozták (vö: R. M. W. Dixon *Ergativity* Cambridge: Cambridge University Press, 1994; 6-187. Az 1. argumentum szemantikai szinten általában ágens (az AD esetében pontosabban: adó, donor), s ebből kifolyólag gyakran pragmatikailag [+EMBER] jeggyel írható le. A 2. argumentum szemantikailag páciens (szenvedő, az AD esetében pontosabban: adott valami, ajándék), pragmatikailag tehát [-EMBER] jegyű. A 3. argumentum szemantikailag általában recipiens (fogadó), pragmatikailag tehát az 1. argumentumhoz hasonlóan [+EMER] jegyű. Mindezt célszerű táblázatban összefoglalni:

Az AD ige alapszerkezete egy pedagógiai nyelvtan keretében

	1. Argumentum	2. Argumentum	3. Argumentum
<i>szintaktikai funkció</i>	alany	tárgy	részeshatározó
<i>eset</i>	nominatívusz	akkuzatívusz	datívusz
<i>szuffixum</i>	-O	-%T	-NAK/NEK
<i>szemantikai szerep</i>	ágens (donor)	páciens (ajándék)	recipiens (fogadó)
<i>pragmatikai jegy</i>	[+EMBER]	[-EMBER]	[+EMER]

Ez az alapszerkezet két értelemben is kiindulópontul szolgál. Egyrészt az ennek megfelelő értelmezések adják ki az AD szócikk leggyakoribb, legelemibb törzsét. Másrészt ezen alapszerkezetből indulunk majd ki az AD egyéb jelentéseinek leírásakor (ld. alább). Az alapvető példák kiöztött egyben igekezéstartó igét is megadunk; figyelemreméltó, hogy az alábbi hat példa -- természetes összefüggésük ellenére -- az eddigi szótárakban hat különböző szócikk alá kerül. (Az angol fordításokat itt helykímélés végett nem mindig adom meg, azonban egy-két általánosabb érvényű megfigyelésre mégis utalok):

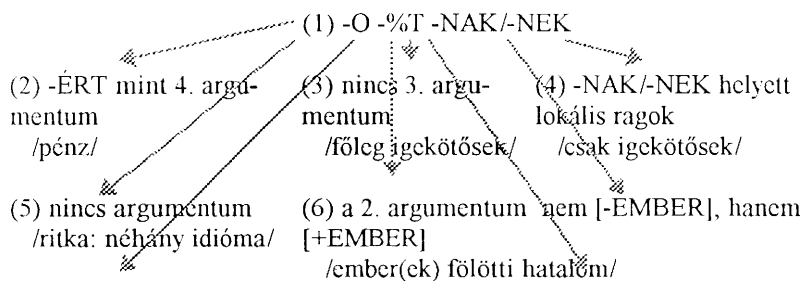
János-0 egy csokor virág-OT adott az anyjá-NAK. (János-NAK) beadta az orvos-0 az injekció-T A felügyelő-0 nem adta ki (János-NAK) a kulcs-OT. A fiú-0 átadta ülőhelyé-T (a terhes nő-NEK). Az eladó-0 szó nélkül visszaadta (NEKi) a pénz-T. Béla-0 feladta a boríték-OT (az anyjá-NAK).

ANGOL SAJÁTOSSÁG: Határozatlan (tbsz. 3. sz.) alanyú AD gyakran az angol passzív szerkezetnek felel meg, különösen ha a 3. argumentum hiányzik; az ajánlottakon kívül más fordítás is elképzelhető, különösen ha a 3. argumentum nem hiányzik:

Bérbe adták a lakás-T (japánok-NAK).	{The flat was let
Kiadták a lakás-T (japánok-NAK).	{(to some Japanese)
Kiadták a parancs-OT (a katonák-NAK).	Orders were issued (to the soldiers)
Az útlevelé-T nem adták ki.	(1) His passport was withheld.
	(2) They refused to give him a passport.
Az engedély-T nem adták meg.	Permission was not granted. /He (etc) was refused permission/a licence.

AZ AD IGE ALAPSZERKEZETÉNEK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

Az AD szócikk hátramaradó részét úgy szerkesztjük meg, hogy a fenti alapszerkezetnek egy-egy részét megváltoztatjuk: vagy még egy argumentummal bővítjük, vagy elhagyunk belőle egy argumentumot (leszűkítjük), vagy valamely argumentumon, ill. annak tartalmán változtatunk. Összefoglalólag, zárójelben a -- jelenleg még informális -- felismerő jellemzőkkel:

(7) /szimulálással kapcsolatos idiómák/ ((8) vegyes (még nem rendezett))

Most vegyük sorra a variációkat.

Most vegyük sorra a variációkat.

(2) Az alapszerkezet a KAUZÁLIS-FINALIS -ÉRT raggal, mint 4. argumentummal bővíthető; ez általában a kifejezés pénzzel kapcsolatos voltára utal:

Mennyi-ÉRT adja (egy nyugdíjas-NAK) ez-T a csokr-OT?
(Magá-NAK) odaadom egy százas-ÉRT.
Ez-ÉRT elég sok pénz-T adtam ki.
Sok-ÉRT nem adnám/adtam volna, ha....

(3) Igekötős igék alapszerkezetéből általában hiányzik a 3. argumentum :

Nagyon sok pénz-T adtam ki	(*neki/*a boltnak).
Kiadta a vacsorájá-T	(*nekem). (= hányt)
Leadott öt kiló-T	(*neki/*magának).
Egy sor lövés-T leadott	(*nekik/?rájuk).
Feladta az akadályhajtás-T ellenben:	(*magának).
Minden hozzáférhető forrás-T megad	(?nekünk/az olvasó részére).
Feladták a vára-T	(az ellenségnek).

MAGYAR SAJÁTOSSÁG (vö. előbb):

Tbsz. 3 sz. alakban, ha a 2. argumentum kulturális vonatkozású a 3. argumentum hiányzik. (Az angol megfelelőben a magyar 2. argumentuma alannyá léphet elő):

Nem sok verseskötet-ET adtak ki az idén	(*nekünk/*a piacnak).
Few volumes of verse have been published this year.	
Az-T a film ET/darab-OT Pesten már nem adják	(*nekünk/*a közönségnek).
That film/play is no longer on/playing in Pest.	

(4a) A 3. argumentum (-NAK/-NEK) helyett általában kötelező LATIVUSZRAG szerepel, pl. -BA/-BE, -RA/-RE, -HOZ/-HEZ/-HŐZ

Beadta a kabátját-T (a ruhatár-BA).
A kérelm-ET a tanács-RA (/?tanács-NAK) kell beadni.
Feladta a kabát-OT (a gyerek-RE/hölgy-RE).
Nem adná oda a nevé-T (egy ilyen vállalkozás-HOZ).
Mennyi-T adtál ki (könyv-RE)?

(4b) A 3. argumentum (-NAK/-NEK) helyett általában nem kötelező LOKATÍVUSZRAG szerepel, pl. -BAN/-BEN, -ON/-EN/-ÖN/-N, -NÁL/NÉL

Leadtam a kulcs-OT (a portá-N/a hall-BAN/a portá-RA).
Beadtam az irat-OT (az első emelet-EN/a második ablak-NÁL).
Beadta a labdá-T (a tizenhatos-NÁL/közép-RE/a kapu ELÉ).

(4c) A 3. argumentum (-NAK/-NEK) helyett általában nem kötelező ABESSZÍVUSZRAG általában PARTITIVUSZI jelentéssel szerepel.

Nem tudott (nekem) visszaadni egy ezres-BŐL.
Adott (nekem) a torta-BŐL/javá-BŐL/legszeb-BŐL.
Nem ad a tisztesség-BŐL/minőség-BŐL.

(5) A 2. argumentum hiányzik, ill. hiányozhat néhány idiomatikus kifejezésben

Ad magára (*vminek/*vmit).	She cares about her looks.
Adok én neked (*vmit)	I'll give you what for! DE:
Tól megadta neki (a magáé-T).	She gave him a piece of her mind.
Ad a tanulás-NAK (*vmit)	He's dead keen on studying.

(6) Amennyiben a 2. argumentum nem [-EMBER], hanem [+EMBER] jegyű, a kifejezés ember(ek) fölötti hatalomra utal (tkp. a szintntikai tárgy, az ajándékszerű objektum itt ember, aki amolyan páciensként, (ajándék)tárgyként kezeltetik). Négyféle hatalmat különböztethetünk meg:

(6a) Államhatalom

Kiadták a férfi-T a hatóságok-NAK.	The man was extradited.
Átadták a férfi-T a hatóságok-NAK.	The man was handed over to the authorities.

(6b) Patriarkális hatalom

Manapság szétesőben (tehát egyesek e kifejezéseket ma már mindkét nyelvben régimódinak, elavultnak tarthatják)

János-T iskolá-BA adta.	He put János to school.
A lányá-T férj-HEZ adta.	He married off his daughter.

Odaadta/Megadta magá-T (a férfi-NAK). She gave herself to him.

(6c) Önhatalom, ill. annak hiánya

Tanulás-RA adta magá-T/a fejé-T.	He got down to some serious study(ing).
Odaadta magá-T a feladat-NAK.	She devoted herself to the task in hand.
Beadta a dereká-T	He caved/gave in; he threw in the towel.
Eladta magá-T/a becsületé-T.	He sold his honour for a mess of pottage.
Átadta a magá-T a szenvedélyé-NEK.	He abandoned himself to his passion.
Megadta magá-T (a sorsá-NAK).	She abandoned herself to (her) fate.

(6d) Technikai hatalom

(Amelynek révén valakit manapság 'adni' lehet)

Azonnal adom a főnök-ÖT (Ön-NEK). I'm just putting you through to the boss.

(7) Megközelítésünk egyik érdekes következményeként együvé kerülhet néhány, a szimulálással kapcsolatos idióma:

Rendőr-NEK adta ki magá-T.	He gave himself out to be a policeman.
Mi minden-T megpróbált nekem beadni.	He tried to pull a fast one on me.
Adja az okos-T.	He' s trying to make out that he' s clever.
Adja a bank-ÖT.	He' s putting it on; he' s putting on airs.

Ez a pedagógiailag indokolt megközelítés tulajdonképpen általános nyelvészeti szinten is megállja a helyét. A lexikális struktúrák szemantikai-grammatikai keretben való szemlélése egybevág a lexikális grammatika elméleti vívmányaival, ill. annak erőseit próbálja hasznosítani gyakorlati síkon. Ezt a gyakorlati sikot eddig olyan konvenciók uralták, mint pl. az igekötős igék igekötőjének hagyományos, kezdőbetűje szerinti szótározása, mely széttöredezi egy-egy igekötős igecsoport morfológiáját, szintakszisát, szemantikáját és pragmatikáját. Azonban tény, hogy a hagyományos szótár egy-egy igével foglalkozó szócikkén belül is a jelentések megadásának rendje és sorrendje-nemegyszer éppily bomlasztólag hat. A viszonylagos lexikális gyakoriságot sem hagyva figyelmen kívül, a tanulói szótár leggyakoribb igéi leírásakor mégis inkább az említett nyelvtani szempontokat, az ismertett keretet célszerű érvényesíteni. Előadásomban elsősorban erre akartam a figyelmet felhívni.

UTALÁSOK

R. M. W. Dixon Ergativity Cambridge: Cambridge University Press. 1994.
Kül. 8-18.

Peter Sherwood és Váradi Tamás 'A londoni magyar tanulói szótárról' in:
Hungarológia 4 (1993): 101-113.